

DEVIJACIJA ETIKE U POLITICI I DRŽAVI

DEVIATION OF ETHICS IN POLITICS AND THE STATE

Adnan Džafić¹, Amar Kozadra²

¹ Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka

² Univerzitet u Sarajevu – Fakultet za upravu

¹ adnan.dzafic@fpn.unsa.ba, ² amar.kozadra@fu.unsa.ba

Primljen / Received : 27. 5. 2022.

Prihvaćen / Accepted: 30. 5. 2022.

Sažetak

Veza umnosti i savjesti (moralnosti) porađa najviši stupanj svijesti. Svijest se izražava kao sposobnost planiranja postupaka i predviđanja njihovih posljedica. Zajednički temelj etike i politike u antičkoj Grčkoj je ideja pravednosti kao najviše vrline u djelovanju pojedinaca. Za učešće u politici od građana se očekivalo da budu i moralni i sposobni. Dok etika razmatra činidbe čovjeka kao pojedinca, politika se odnosi na umno djelovanje u političkoj zajednici slobodnih i jednakih građana. Kasnije međusobno udaljavanje etike i politike onemogućilo je da jedinstven cilj djelovanja bude pravednost. Moral je redukovan na unutrašnji glas savjesti, a politika na umijeće. Novovjekovni čovjek traži u spoljašnjosti korist, a u svojoj unutrašnjosti može da traži savjest ili da zaboravlja na nju. Veza etike i politike zaživljava putem koncepta odgovornosti. U novom pristupu javlja se mišljenje da se etika više ne može ograničavati na moralne dužnosti pojedinca. Etika mora biti orijentirana na čovječanstvo u cjelini, budućnost, ali i šire od toga: na prirodu, nerođene itd. Sagledavanjem moralnosti u kontekstu društva, po uzoru na antička vremena, otvara se put za etičko promišljanje politike i države.

Ključne riječi: svijest; etika; politika; država; politička odgovornost

Abstract

The connection of mind and conscience (morality) gives rise to the highest degree of consciousness. Awareness is expressed as the ability to plan actions and anticipate their consequences. The common foundation of ethics and politics in ancient Greece is the idea of justice as the highest virtue in the actions of individuals. Citizens were expected to be both moral and capable of participating in politics. While ethics considers the actions of man as an individual, politics refers to mental action in a political community of free and equal citizens. Later, the distance between ethics and politics made it impossible for justice to be the sole goal of action. Morality is reduced to the inner voice of conscience, and politics to art. Modern man seeks benefit on the outside himself, and on the inside himself he can seek conscience or forget about it. The connection between ethics and politics comes to life through the concept of responsibility. The new approach is of the opinion that ethics can no longer be limited to the moral duties of the individual. Ethics must be oriented to humanity, the future, but also beyond that: to nature, the unborn, etc. Considering morality in the context of society,

following the example of ancient times, opens the way for ethical thinking in politics and the state.

Keywords: consciousness; ethics; politics; state; political responsibility

1. UVOD

Politika je povezana s etikom i ekonomijom u praktičnoj filozofiji od Platona i Aristotela zato što ljudsko djelovanje nije samo izolirana djelatnost pojedinaca nego se promatra u povezanosti s ustavom i zakonima grada i države, s jedne strane, te sa životom u kućanstvu, domaćinstvu i porodici, s druge strane. Država se ne svodi na aparat sile i represije, organizaciju vlasti, nego se poima u svom izvornom značenju kao zajednica slobodnih i jednakih građana koji u pravnom i ćudorednom okruženju djeluju na etičko-političkom temelju. Ono što povijesno povezuje politiku i etiku jesu djelatnost i življenje u zajednici usmjereno na postizanje dobrog i sretnog života. Dok etika razmatra činidbe čovjeka kao pojedinca, politika se odnosi na djelovanje građana u zajednici. Pojam je politike dvoznačan jer jednako iskazuje zajedničko djelovanje i javnu stvar života građana kao i misaono razmatranje toga djelovanja u smislu političke znanosti. Stoga je zajednički temelj etike i politike ideja pravednosti kao najviše vrline u djelovanju pojedinaca unutar skladnoga ustroja političke zajednice. Ljudi razvijaju vlastite duhovne i naravne sposobnosti te ozbiljuju najviše ljudske mogućnosti životom isudjelovanjem u političkoj zajednici slobodnih i jednakih građana.

U srednjem vijeku etika se odvaja od politike. Religija, dovodeći "dobar život" u izravnu vezu s vječnim životom, postulira i ulazak pojedinca, a ne zajednice u vječni život. Politika od mjesta ostvarenja dobra postaje mjestom ograničenja zla. Budući da je ostvarenje dobra ušlo u sferu osobnog života, etički problemi više se ne podudaraju s političkim problemima. Etika tako odlazi u nutrinu duše gdje ona postaje mjerilo, intencija, svrha. Politici ostaje upravljanje područjem koje pokriva prostor izvan osobnih odluka i stavova. Kritikom antičke tradicije koju su sproveli Machiavelli, Morus i Hobbes sfera praktičnog delegira se među pitanja održavanja i upravljanja koja su bila stranaklasičom poimanju politike kao spone između etike i države.

Odvajanjem etike i politike pojedinac pronalazi prostor samoostvarenja ne u kolektivitetu političke zajednice, nego u ostvarenju osobne slobode. Politika služi očuvanju slobode pojedinaca koji ugovaraju uvjete očuvanja slobode i na taj način politika inicira društveni ugovor kao način legitimacije ili opravdanja postojanja političke zajednice ili države na pretpostavkama individualnih prirodnih prava. To je ujedno i vrhunac odvajanja politike i etike, javnog i privatnog života. Politika

se više ne bavi sadržajem života, nego uvjetima ostvarenja. Politika se shvata kao moć, a država kao aparat vladavine.

Kao put za obnovu praktične filozofije poslužio je tzv. „koncept odgovornosti“ odnosno moralne odgovornosti. Premda se tragovi ovog koncepta nalaze kod grčkih filozofa, on će prvotno zaživjeti u religiji a potom će svoje mjesto naći i u društvenoj nauci (Vrban 2006). U novom konceptu odgovornosti javlja se mišljenje da se etika više ne može ograničavati na moralne dužnosti pojedinca. Etika mora biti orijentirana i na čovječanstvo u cjelini, budućnost, ali i šire od toga: na prirodu, nerođene itd.

Sagledavanjem moralnosti u kontekstu društva, otvara se put za etičko promišljanje politike i države.

2. MORALNOST I SVIJEST

Veza umnosti i savjesti (moralnosti) porađa najviši stupanj svijesti. Svijest se izražava kao sposobnost planiranja postupaka i predviđanja njihovih posljedica. Jedino čovjek kao svjesno biće može postavljenim ciljevima i budućim stanjima koja je zamislio odrediti mjeru u sadašnjem stanju, oblikovati ih i voditi prema budućem željenom. Čovjek je u stanju procjenjivati i predviđati svoje postupke, kao i njihove posljedice pa temeljem toga i odlučivati, odnosno vršiti izbor između mogućih alternativa. Za moralnu praksu svijest je ključna jer omogućava prognozu posljedica ljudskih postupaka u odnosu na pojedinca i društva kao cjeline. Za donošenje moralnih sudova bitno je prije svega poznavanje ljudi i ljudskih odnosa. Ocjenjujući svoje postupke s aspekta poštivanja potreba drugih ljudi pojedinac razvija osjećaje moralne dužnosti i obaveze (Čehok, Koprek 1996).

Savjest (lat. *conscientia* = *saznanje, svijest*) je prisutnost uma u činu shvaćanja i suđenja. U etici savjest znači sposobnost prepoznavanja i razlikovanja moralnog dobra i zla, odnosno moralna savjest je subjektov sud o moralnosti čina koji želi učiniti; stoga je ona subjektivna posljednja norma koju čovjek mora slijediti u svom djelovanju. Riječ je o kvalitetu djelovanja te je nužno poznavati “strukturu” savjesti:

1. prasavjest, iskra ili svjetlo savjesti (grč. *syntereo* – čuvam; *sineid* – saznati, biti svjestan);
2. naš usvojeni temeljni vrijednosni sistem po kojem se odvija naš životni pro- jekat;
3. savjest u užem smislu - čin sinteze dva prethodna elementa.

Savjest se izražava kao ocjena vlastitih postupaka temeljem svijesti o posljedicama i razvijenog osjećanja dužnosti i obaveznosti. To moralna samoocjena, moralni

sud osobe o sebi samoj, koji prati osjećanje zadovoljstva ili nezadovoljstva sobom. Riječ je o emotivnom stanju u kojemu pojedinac temeljem spoznaje što je dobro, a šta je loše, izriče sud o vlastitim postupcima, pokušavajući svoje postupke promatrati očima drugih ljudi (Goffman 1959: xi).

3. POLITIKA - (NE)PLEMENITO UMIJEĆE

Prvobitno, politika je plemenito umijeće rješavanja kolektivnih, zajedničkih problema i sredstvo stvaranja pravednog i prosperitetnog društva. U tom smislu političko je djelovanje izrazito važno, ono uključuje natjecanje za osvajanje vlasti, no pritom tu vlast promatra tek kao sredstvo za pokušaj realizacije vizije dobrog društva koja počiva na određenim političkim idejama i programima. Takvo razumijevanje politike, kao plemenite aktivnosti, nije potpuno nestalo iz suvremenih društava, no uvelike je potisnuto drugim razumijevanjem, čiji su izvori u Machiavellijevim radovima. U tom razumijevanju politika se promatra primarno kao borba za osvajanje vlasti, te u slučaju uspjeha, ostanak na vlasti. U takvom razumijevanju građani su tek oni čiji su glasovi potrebni političarima da bi osvojili ili očuvali vlast, a ne i aktivni politički akteri koji sudjeluju u donošenju važnih političkih odluka. Politika se, dakle, ne razumijeva kao kolektivno rješavanje zajedničkih problema, nego kao borba u kojoj je konačni cilj i nagrada - vlast. Osvajanje vlasti i njeno obnašanje predstavlja krajnji, konačni cilj političkog djelovanja. Politički uspjeh ili neuspjeh mjeri se isključivo po tome jeste li uspjeli zadržati ili osvojiti vlast, a biti na vlasti ultimativni je cilj političkog djelovanja.

Različite vizije dobrog društva koje se želi ostvariti političkim djelovanjem odražavaju različite ideje o tome kako bi neka politička zajednica trebala biti uređena. Političke ideje su, pojednostavljeno rečeno, slike o tome kako bi, korištenjem političke moći i vlasti, trebalo urediti život u nekoj političkoj zajednici. Shvaćene na takav način, političke ideje su naširoko rasprostranjene u suvremenim društvima, jer gotovo svako od nas ima neku ideju o tome kako bi politika trebala funkcionirati i što bi političari trebali raditi. Međutim, kod većine ljudi te ideje nisu sustavno razrađene niti povezane u jedan koherentan okvir, što je jedno od obilježja političkih ideologija (Šalaj 2018).

4. POLITIČKE IDEOLOGIJE

Političke su ideologije, dakle, sustavno razrađene političke ideje. Pritom je, unatoč činjenici da su političke ideje važne za organizaciju zajednica već nekoliko tisuća godina, sam pojam ideologije relativno nov, moderan pojam koji se prvi puta pojavljuje nakon Francuske revolucije.

„Većina istraživača političkih ideologija navodi francuskog filozofa Antoina Destutt de Tracya kao autora koji je prvi u svojim radovima, krajem 18. stoljeća, upotrebio pojam ideologije. De Tracy je pojam ideologije koristio za označavanje znanosti koju je tek trebalo uspostaviti, a koja za svoj glavni cilj ima otkriti izvore ideja i mišljenja, što je bitno različito od onoga kako suvremene društvene znanosti razumijevaju ideologiju. Suvremene društvene znanosti odbacile su De Tracyevu definiciju ideologije te prave jasnu razliku između znanosti i ideologije. Prema tom viđenju, ideologijama, za razliku od znanosti, primarni cilj nije intelektualna spoznaja i istina, nego formuliranje vrijednosno nabijenih, usmjeravajućih interpretacija svijeta“. (Šalaj 2018: 11)

Suvremeni autori razumijevaju političke ideologije kao koncept koji nam pomaže da opišemo i objasnimo političke procese u suvremenim društvima. Političke ideologije su, u tom razumijevanju, oruđa kojima se politički akteri, prije svega političke stranke, koriste kako bi povezale ideje i praksu. Prema Heywoodu (2002: 12), ideologije se međusobno razlikuju s obzirom na tri glavne komponente: opis postojećeg stanja, ideju o tome kako bi idealno društvo trebalo izgledati i ideje o načinima pomoću kojih bi iz postojeće situacije mogli stići u željeno stanje. Slično razumijevanje iznosi u svojim radovima i Freedon (1996), koji smatra da političke ideologije služe kao konceptualne mape političkog svijeta koje olakšavaju građanima političko razmišljanje i snalaženje. Ideologije tako, pretvarajući kompleksnost političkog procesa u slike koje građani mogu razumjeti, predstavljaju most između političara i građana. Svaka ideologija ima temeljnu strukturu s nekoliko međusobno povezanih koncepata. Pritom se ideologije, prema Freedenu, manje razlikuju po tome koje koncepte koriste, a više prema načinima na koje ih interpretiraju i kombiniraju.

Temeljna načela i uvjerenja neke ideologije, ukoliko ta ideologija želi biti politički relevantna, moraju se transformirati u djelovanje u stvarnom svijetu, što nužno podrazumijeva i određene kompromise. Rezultat toga je kontinuirana napetost između temeljne i operativne razine, odnosno između ideja i prakse. „Normativni okvir sadrži snažno jezgro utopijskog mišljenja kako ga je pojmió Mannheim (1936), koje predstavlja set ideja koje "nadilaze sadašnjost" i koje su usmjerene ka budućnosti (...) Operativni okvir funkcionira sasvim različito. Predstavlja arenu svakodnevnog života sa svim svojim složenostima, kontingencijama i idejnim tokovima.“ (Malešević 2006: 90)

To je neizbježno obilježje svih ideologija koje žele ostvariti političku relevantnost, pri čemu ta napetost nije statična nego dinamična. S jedne strane, pod utjecajem zahtjeva operativne, praktične politike mijenjaju se i modificiraju temeljna načela ideologije, no, s druge strane, operativna politika kontinuirano se preispituje na sudu ideološke čistoće.

Niti suvremena politika ne može bez političkih ideologija. To je i logično ukoliko se u obzir uzme da živimo u izrazito kompleksnom svijetu u kojemu su nam potrebni orijentiri kako bi sebi olakšali snalaženje. Političke ideologije su jedan takav orijentir i nerealno je očekivati da će u dogledno vrijeme izgubiti na značaju. Dodatno, povijest nas uči da su političke ideologije dinamične. Ideologije, ukoliko žele zadržati relevantnost, ne ostaju zarobljene u vremenu, već se mijenjaju i prilagođavaju promjenama „koje se događaju u njihovom društvenom, ekonomskom i političkom okruženju“ (Šalaj 2018: 12).

5. MORAL, PRAVO I DRŽAVA

Moral je heterogena i difuzna kategorija u tom smislu što svaka društvena zajednica ima svoj moral koji odražava njen način življenja u određenim uslovima koje je sama stvorila ili su se općim zbivanjima stekli. Čak i u jednoj istoj društvenoj zajednici svaka društvena grupa pa i svaki pojedinac ima svoj posebni, odnosno pojedinačni moral. Pojedinačni ili lični moral predstavlja jedan poseban vid morala koji igra veoma važnu ulogu u životu, ne samo pojedinaca, već i društva u cjelini. Smatra se da je lična moralna odgovornost najvažnija odgovornost, ona je prizma preko koje se prelamaju sve druge odgovornosti. Ukoliko je snažnija lična moralna odgovornost, utoliko postoji manja potreba za drugim vrstama odgovornosti, naročito onih iza kojih stoji fizička prinuda kao sankcija.

Pravna je odgovornost, za razliku od moralne odgovornosti, uvijek odgovornost za „loše“ ponašanje. Naime, dok i moralna i pravna odgovornost imaju funkciju pripisivanja određenog ponašanja odgovornoj osobi, moralna se odgovornost bavi pripisivanjem i dobrih i loših ponašanja, a pravna odgovornost samo pripisivanjem ponašanja koja su u normativnom smislu loša, tj. protupravna. Često, s obzirom na to da se pravno odgovara za protupravno ponašanje, pravna odgovornost nužno je retrospektivna, tj. moguće utvrđivanje pravne odgovornosti uvijek se događa nakon počinjenoga protupravnog djela, kada se, uz smatranje nekoga odgovornim za počinjeno protupravno djelo, izriče i pravni sud o odgovornoj osobi, koji je oslikava kao osobu prema kojoj treba primijeniti sankciju. Kako je pravna odgovornost nužni uvjet primjene sankcije, ona u normativnom smislu predstavlja pravni položaj podložnosti odgovorne osobe podvrgavanju sankciji.

U novije doba dolazi do pokušaja obnove praktične filozofije, posebno u teoriji države i politike. Ukazujući na pojam „dobra“ kao osnovnog motiva ljudske akcije osavremenjena praktična filozofija se može shvatiti kao sistematsko promišljanje javnog života. U prvi plan izbija odnos prava i morala! Kad se govori o pravu i moralu, do danas su se u filozofiji prava iskristalizirala tri gledišta o njihovu međusobnom odnosu: po jednom od njih, pravo je bitno povezano s moralom, po

drugom se ta veza negira, a po trećem su pravo i moral odvojeni, s tim da pravo ipak nije lišeno vrijednosnih određenja, te se može i treba moralno prosuđivati.

U arhaičnim društvenim porecima pravo je stopljeno s moralom i religijom u jedinstvenu cjelinu, koja se shvaća i kao Božja poruka, odnosno odraz nadnaravnog reda (sakralno pravo). U europskoj se kulturi pravo dosta rano odvaja od religije i morala, postajući, osobito po rimskom shvaćanju, relativno samostalan korpus znanja, u koji se rijetko uključuju i šira razmatranja o prirodi prava i njegovoj vezi s drugim područjima kulture. Ipak, ideja prirodnog prava, koja je nastala u Grčkoj, polazi od prava kao izraza ljudske prirode, koja se očituje u društvenosti i moralnosti čovjeka građanina polisa. Doktrina prirodnog prava bila je istodobno i neka vrsta socijalne etike. „Novi pogled na državu i pravo zamjetljiv je već kod Hobbesa, Lockea i Rousseaua koji formalno priznaju prirodno pravo, ali se od njega udaljavaju koncepcijama koje pravo i državu smještaju u drugačiji kontekst koji umanjuje ili negira povezanost prava i morala.“ (Vrban 2006: 182)

Konačna distinkcija će uslijediti nakon Kantove „deontičke“ etike, čije utemeljenje omogućava čovjekova slobodna volja i praktično djelovanje po osnovu „kategoričkog imperativa“ koji ujedno služi i kao test za opće moralne zahtjeve. „U Kantovoj koncepciji pravo je odvojeno od morala, jer se u pravu očituje pokoravanje vanjskoj prisili, a ne principu slobodne volje. Po njemu, pravna prisila je neophodan instrument za konstituiranje građanskog stanja, tj. države. Pomoću države odnosno društvenog ugovora ljudi izlaze iz prirodnog stanja nesigurnosti i prihvatajući vlast i zakone svjesno omogućuju slobodu za sebe i druge ljude.“ (Ibid. 182-183)

Kovačić (2006) ukazuje da je Aristotel, usprkos negativnom iskustvu povijesnog vremena u kojem je živio iskazao temelje političkog upravo kao izraz vrlina koje bitno pripadaju čovjeku kao čovjeku. Iako zasigurno svjestan potpuno drukčijeg stvarnosnog okruženja, on ustrajava u afirmaciji ljudskih vrijednosti shvaćajući potrebu njihova udjelovljivanja; postulirajući zapravo politiku, čije je polazište i ishodište ljudsko dobro kao izraz čovjekove naravi i koja je stoga neraskidivo uvezana u jedinstvo s etikom. Sve rečeno treba imati pred očima, u razlici spram novovjekih i modernih političkih pristupa koji postavljaju neprijateljstvo kao bitni pripada ljudske prirode, razvijajući teorije prirodnog stanja kao stanja općeg neprijateljstva koje se ima prevladati društvenim ugovorom, a čija je krilatica glasovita Hobbesova sintagma „homo homini lupus est“.

Skledar nužnu potonju raskidivost etike i politike argumentirano obrazlaže na sljedeći način: „Svrha je zajednice (države), dakle, postizanje dobra sviju i svakoga. Stoga je, po njihovu shvaćanju (za razliku od kasnijih), etika zapravo neodvojiva od politike. Platon je npr. smatrao da državom smiju upravljati samo oni najbolji, najmudriji (filozofi). Tako se ozbiljuje ideja pravednosti, pa je otuda kod njega bitna sveza politike i filozofije (etike). U rimskoj tradiciji politika je usko povezana s

pravom i s odnosom institucija koje normiraju političko djelovanje, a res publica stvar je javnoga djelovanja (naspram privatnoga). U srednjem je vijeku u središtu politike odnos svjetovne i crkvene vlasti, te se unutar toga u kršćanstvu uvodi mogućnost neposlušnosti svjetovnoj vlasti, ako je ona u suprotnosti s božanskim (crkvenim) zakonima. S renesansom, u novome vijeku započinje moderno shvaćanje politike, njezinim odvajanjem od religijske etike (N. Machiavelli) i uvođenjem samostalnoga entiteta države i njezina djelovanja, osobito u odnosu prema državljanima, ali i kao kontrole i jamstva prava individualiteta (subjekta) naspram nje same. Kontrola vlasti polazi od (realne) pretpostavke o mogućnosti zlouporabe vlasti i potrebe zaštite svih članova zajednice od neispravnog funkcioniranja vlasti“. (2004: 5)

U istom kontekstu na moguće puteve izgradnje novoga tipa etike ukazuje Vrban: „Iskustva sa novovjekovnim diktaturama, kao i rizici modernih tehnologija, nameću potrebu drugačijeg tretiranja odnosa morala, prava i države. Kao što sadašnja situacija pokazuje na dramatičan način, moderne države su pred velikim izazovima koji nastaju u vrijeme velikih ekonomskih i finansijskih kriza, koje generiraju veliki broj nezaposlenih, šire siromaštvo i podižu nivo konfliktnosti unutar savremenih država i društava. Da bi uspješno odgovorila na ova i druga pitanja i izazove savremna država mora da unapređuje svoje upravljačke i demokratske kapacitete, a prije svega mora se ozbiljno pozabaviti moralnim i etičkim pitanjima. Riječ je o “priključku” etičnosti na pravne vrijednosti. Pojavljuje se mišljenje da se etika više ne može ograničavati samo na moralne dužnosti pojedinca. Novi tip etike orijentisan je na: pitanje rata i mira, zaštitu ljudskih prava, samoodređenje naroda, zaštitu okoliša i drugo, te iziskuje novi pristup pravu koji se može koncipirati i kao pravna etika“ (2006: 183).

6. POLITIČKE STRANKE I DRŽAVA

Bez političkih stranaka teško je zamisliti uticaj građana na vlast kao i ostvarivanje demokratskog poretka. U samim počecima one su se smatrale udruženjima građana čiji je cilj bio uticaj na državu. Međutim, danas preovladava mišljenje da su političke stranke sastavni dio državnog sistema u širem smislu. Stranke su organizacije koje su stvorene radi sukobljavanja mišljenja i ideja i u svoje sukobe izravno uvlače državu sa njenom moći, te su sklone proizvesti sukob u društvu tamo gdje ga nikad nije bilo. Max Weber, definirajući političke stranke, upozorava na dvije patološke deformacije koje su im imanentne, a to su: osobne prednosti i objektivni interesi, i istodobno to su dvije glavne varijante degeneracije države. Ove dvije mogućnosti koje spominje Weber - šanse ostvarivanja objektivnih interesa koji su se pojavili kao ideološki ciljevi i osobne prednosti aktivnih sudionika stranaka, „zaista su se ispoljile u raznim državama tijekom 20. stoljeća“ (Pusić 2002: 159).

Politički sloj u državi predstavlja svojevrsnu socijalno-psihološku sredinu koja odabire ljude po specifičnim kriterijima i nakon toga oblikuje njihov mentalni sklop. Pojedinaac političar nastupa najčešće kao član nekog kolektiva: stranke, skupštine, doma, frakcije, odbora, komisije ili vlade. I ma koliki bio njegov stvarni uticaj na odluke koje se donose, formalna odgovornost nikad ne pogađa pojedinca, već uvijek pada na kolegij. Članovi tih kolegija nalaze se u situaciji da de facto raspolazu velikom vlašću, a da se za način upotrebe te vlasti za posljedice donijetih odluka ne osjećaju odgovorni ni pred vlastitom savješću. Tako da, tipično, dobijamo ljude u politici koji su natprosječno željni vlasti, a koji za način upotrebe te vlasti, zbog organizacijske situacije, ne osjećaju nužno odgovornost koja bi po opsegu i intenzitetu odgovarala faktu utjecaju koji imaju na odluke.

7. POLITIČKA ODGOVORNOST

Prema Rosneblomu i Kravchuku (2005), javni službenici bi trebali djelovati sa velikom odgovornošću, jer se njihov rad sastoji iz mnogo aspekata u pružanju usluga građanima i brizi o javnom interesu, što može dovesti do zloupotrebe istog kao i korupcije. Kako se izvorna čistoća etike i politike može zloupotrijebiti u savremenoj državi korištenjem pojmovne aparature, upozorava Mujkić: „Konceptija političke odgovornosti proističe iz anglosaksonske političke filozofije i otud se, već nekoliko stoljeća s manje ili više uspjeha širi po kontinentalnom dijelu Europe na kojem je dugo ostao dominantan sasvim suprotan lanac odgovornosti: ‘prema gore’, odnosno prema transcendentu, onostranom kao vrhovnom ‘mandataru’, ‘suverenu’. Odjek lanca odgovornosti prema gore, prema transcendentu osjetimo svaki put kada se u političku naraciju uvlači simbolički zamjenik transcendensa: ideologija, nacija, historija, itd., dakle neka apstraktna kategorija prema kojoj, ubjeđuje nas pritiješnji političar, je on ustvari odgovoran, pa rasprava o odgovornosti poprima dimenzije teološko-dogmatske rasprave, ‘sudbinske odgovornosti’, koja je kao i svaki transcendens nedokučiva iz perspektive svakodnevnice, odnosno konkretnog čina koji priziva odgovornost.“ (2012: 20)

Po svojoj fleksibilnosti i elastičnosti, politička odgovornost je slična moralnoj odgovornosti. Ali, dok kod moralne odgovornosti ta fleksibilnost proizilazi iz difuznosti moralnih shvatanja, dotle kod političke odgovornosti ta fleksibilnost je zavisna od političke situacije, oportuniteti i uspjeha u njenoj primjeni, tj. procjene da li je veća korist ili šteta, da li je pogodan momenat za njeno dejstvo ili ne. Politička odgovornost se sastoji u polaganju računa zbog svog necjelishodnog rada, zbog neizvršenja programskih zadataka ili njihovom vršenju suprotno političkoj platformi, odnosno zbog vršenja zadataka na način kojim se krši ugled odnosno organizacije i kompromituje njena politika u cjelini ili u određenoj oblasti. Sankcija

koja može biti izražena u formi kritike, opomene, ukora, prihvatanja ostavke, opoziva ili smjenjivanja sa funkcije i, najzad, u isključenju iz organizacije.

Ne pristaje povjerenje samo procedurama ili samo institucijama. Modernoj demokraciji treba oboje: osobe i procedure kojima se može vjerovati, tj. kombinacija obiju vrsta povjerenja, osobnog i proceduralno orijentiranog. U modernoj pravnoj državi i u modernim demokracijama povjerenje je svagda povezano s nepovjerenjem. Smije se i valja biti nepovjerljiv, i već je u Locke, koji državu temelji na povjerenju, bila nužnost podjele vlasti, kao što znamo, zasnovana na nepovjerenju. U modernim društvima povodi nepovjerenju su iz mnogih razloga sve veći (Ottmann 1991).

Pojam „politička odgovornost“ znači što i „accountability“ u engleskom jeziku a potiče iz korijena „accounting“ tj. računovodstvo. Najedakvatniji izraz bio bi „polaganje računa“. Semantički, „polaganje računa“ ima veću težinu nego „odgovaranje“ jer podrazumijeva normativni element obaveznosti. Ako bi se iz ovoga izvela definicija političke odgovornosti moglo bi se reći: politička odgovornost je polaganje računa. Međutim, to je samo jedan modalitet. Drugi modalitet u kojem se pojavljuje pojam političke odgovornosti je „pozivanje na odgovornost“. U engleskom jeziku se javlja kao „responsibility“ i bliži je našoj riječi „odgovornost“. Uvođenje ove diferencijacije na nivou pojmovne analize omogućit će potpunije shvatanje i korištenje pojma političke odgovornosti. Međutim, riječ „responsae“ nije riječ koja se u tom smislu traži. Ono što se traži je jedan pravni institut koji uređuje ljudski odnos u čijoj su srži povjerenje i odgovornost. Riječ je o tzv. mandatumu. Mandatum je pravni institut civilnog rimskog prava koji je kasnije, u sistemu predstavničke vladavine, postao mješoviti pravno-politički a danas i politički institut (Cvjetičanin 2012: 12).

Mandat je osnova političke odgovornosti, a politička odgovornost je odnos zasnovan na povjerenju između najmanje dvije strane od kojih jedna drugoj prenosi ovlaštenja i političku moć, a druga strana preuzima izvršavanje zadataka kojima se ostvaruje opće dobro i koja je dužna prvoj strani polagati račune za svoj rad, dok prva strana je može pozvati da to učini. Iznimno je bitno imati na umu onaj dio definicije koji za političku odgovornost ustvrđuje da je odnos.

Opći pojam političke odgovornosti („accountability“) označava više stvari, od kojih su najvažnije: transparentnost, efikasnost, dobra vladavina, pravednost i pravičnost, kontrola, demokratija i odgovornost u smislu „pozivanja na odgovornost“ („responsibility“). Kao takav, mora se promatrati iz dvije dimenzije:

- a) politička odgovornost kao „vrlina“ - odgovara „pozivanju na odgovornost“;
- b) politička odgovornost kao „odnos“ - odgovara „polaganju računa“.

Za odgovornost kao vrlinu karakteristično je to što legitimira vladajuće strukture i njihove politike, povećava javno povjerenje i smanjuje jaz između građana i vlasti. Kad je u pitanju istraživački pristup posmatra se postupanje aktera, vladavina se ocjenjuje kao dobra ili loša, a dominira jezik preskripcije. Odgovornost je zavisna varijabla. U određenoj mjeri su i definirani standardi na osnovu kojih se politička odgovornost mjeri i procjenjuje. To su najčešće: transparentnost, participacija, evaluacija i mehanizmi prigovora i odgovora. Ovaj tip odgovornosti se može vezati za praktično sve političke aktere, ali je češće u vezi s pojedinačnom političkom odgovornosti. Također, u većem broju slučajeva odgovornosti nedostaje potrebna normativnost pa je, kao oblik reguliranja ponašanja, više u domenu moralne nego pravne i političke odgovornosti.

Za odgovornost kao odnos najprije je karakteristična inherentnost institucionalnog, a zatim i naglašavanje odgovornosti kao principa na kojem se ustanovljavaju kontrolni aranžmani odgovornosti koji pozitivno utječu na legitimnost i efikasnost vlasti. Bovens definira i „užu“ političku ili javnu odgovornost („public accountability“) kao „odnos između aktera i foruma, u kojem akter ima obavezu objašnjavanja i opravdavanja svog postupanja, forum može postavljati pitanja i donositi odluke, a akter može biti sankcioniran“ (2006: 7). Akteri su politički subjekti koji obnašaju vlast (političke stranke), a forum čine građani (ali i parlament kao predstavničko tijelo, različita tijela i komisije u sistemu vlasti, mediji, civilno društvo i drugi). Odnos između aktera i foruma je odnos političke odgovornosti tek ukoliko su akteri dužni obavještavati o svojim postupcima i opravdavati ih (polagati račune), a forum ima pravo tražiti pojašnjenja i odgovore, ali i mogućnost sankcioniranja aktera.

Politička odgovornost se može definirati kao uža društvena odgovornost odnosno kao javna, u načelu institucionalna i objektivna, lična ili kolektivna odgovornost političkih aktera i to u demokratskom političkom sistemu između onih koji povjeravaju moć političkog odlučivanja i onih kojima je povjerenje vršenje poslova od javnog značaja i za javno dobro. Njihov odnos baziran je na logici mandata u čijoj srži je povjerenje, a čiji je osnovni mehanizam kontrole i trajna karakteristika upravo odgovornost, i to međusobna odgovornost svih za opće društveno dobro. Načelno je modelirana kao „polaganje računa“, a pojavljuje se i kao „pozivanje na odgovornost“.

8. ZAKLJUČAK

Etiku i politiku od Platona i Aristotela povezuje isti cilj brige za dušu i odgoj građana. Stoga je zajednički temelj etike i politike ideja pravednosti kao najveće vrline u djelovanju pojedinaca u skladnoj političkoj zajednici. Od građana se očekivalo da budu i moralni i sposobni za učešće u politici. Kasnije udaljšavanje etike i politike onemogućilo je da jedinstven cilj bude ideja pravednosti. Moral je

redukovan na unutrašnji glas savjesti, a politika na umijeće. Veza etike i politike nije, međutim, potpuno prekinuta, ali je shvaćena na nov način.

Država može da se poziva na moral, ali autoritet gradi prije svega političkim sredstvima. Ako bi pokušala da opstane stalnim postavljanjem moralnih zahtjeva, razgradila bi sebe. Ona radi protiv sebe ako postavlja građanima političke zahtjeve direktno i očigledno suprotne moralu. Pojedinaac tada može da u ime morala odbije ispunjenje političkih zahtjeva. Bolja je politika koja se, makar povremeno, oslanja i na neke moralne standarde.

U pravoj politici, za koju bi se mogućnost mogla otvoriti jedino ukidanjem stvarne politike, ne bi se moglo djelovati suprotno moralu. Ne bi bilo tajanstvenosti, na kojoj počiva vještina vladanja. Smanjio bi se nepotrebni politički pritisak i uvećala tolerantnost. Ne bi se podnosilo ono što ne treba podnositi, već bi se podnosili drugi ne bi li se bolje razumjeli, ne bi li zajednički život postao bolji. Moralnih zahtjeva u vezi s pravom politikom ima mnogo i najčešće su suprotstavljeni političkim ciljevima, tako da ona zasad ostaje u sferi teorije.

Literatura

- Baradat, Leon, John Phillips (2016), *Political Ideologies: Their Origins and Impact*, Routledge, London.
- Bovens, Mark (2006), *Analysing and Assessing Public Accountability. A Conceptual Framework*, European Governance Papers (EUROGOV), No. C-06-01.
- Čehok, Ivan, Ivan Koprek (1996), *Etika - priručnik jedne discipline*, Školska knjiga, Zagreb.
- Čupić, Čedomir (2010), *Politika i odgovornost*, Udruženje za političke nauke Srbije - Čigoja štampa, Beograd.
- Freeden, Michael (1996), *Ideologies and Political Theory*, Clarendon Press, Oxford
- Goffman, Erving (1959), *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday & Company, Garden City, New York.
- Hejvud, Endru (Andrew Haywood) (2005), *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Kovačić, Slavko (2006), "Etičnost politike u Aristotelu", *Filozofska istraživanja*, 26(2), 457-476.
- Kalanj, Rade (1994), *Moderno društvo i izazovi razvoja*, Hrvatsko sociološko društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.
- Mujkić, Asim (2012), "Politička i društvena odgovornost: Od okupacije do egzodusa", u: Tijana Cvjetičanin i Samir Forić (ur.), *Politička odgovornost u BiH: teorijski i praktički*

pristupi, zbornik radova, Udruženje za političke nauke u Bosni i Hercegovini: Udruženje građana Zašto ne, Sarajevo, 20-26.

- Malešević, Siniša (2006), *Identity as Ideology*, Palgrave, New York.
- Ofe, Klaus (Claus Offe) (1999), *Modernost i država*, Beograd, Filip Višnjić..